

Frazeológia

Prednáška 8

frazeológia – z gr. *frasis* = výraz, *logos* = veda

- termín **frazeológia** sa v súčasnosti používa v týchto troch významoch:
 - súbor frazém národného jazyka
 - jazykovedná disciplína, ktorá skúma tento súbor
 - v minulosti sa slovo frazeológia používalo aj vo význame „spôsob vyjadrovania istej osoby“ (Sládkovičova frazeológia) alebo „spôsob vyjadrovania v istej oblasti“ (lekárska frazeológia)
- základnou jednotkou frazeológie je **frazéma (frazelogická jednotka, frazeologizmus)**

Frazéma a jej vlastnosti

- **ustálenosť** – nemennosť; prejavuje sa:
 - nemenným lexikálnym zložením:
ôsmý div sveta – **ôsmý div zemegule*
byť namočený v niečom – **byť navlhčený v niečom*
 - nemennými gramatickými tvarmi:
vyznať sa v tlačnici – **vyznať sa v tlačeniach*
postaviť sa na vlastné nohy – **postaviť sa na vlastnú nohu*
 - neúplnou gramatickou paradigmou:
deti ako smetí (iba pl.), *lanské snehy* (iba pl.), *šiť horúcou ihlou* (iba sg.)
 - nemenným slovosledom:
tvrdý oriešok – **oriešok tvrdý*
o dušu spasenú – **o spasenú dušu*
 - prítomnosťou archaických slov a tvarov:
My o vlku a vlk za humny.; *div sa svete*
mať niečo za lubom; *sľubovať niekomu hory-doly*

Vzhľadom na existenciu tzv. frazeologickej variantnosti (pozri ďalej) ustálenosť neplatí pre všetky frazeologizmy v rovnakej miere.

- **obraznosť, prenesenosť významu** – význam frazémy nemožno automaticky odvodiť z významu jednotlivých častí frazémy; frazeologický význam vyplýva len z celku:
dať niekoho do starého železa „pozbaviť funkcie“
zrútiť sa ako domček z karát „mať krátke trvanie“
labutia pieseň „posledný významný čin pred zánikom“
- **viacslovnosť** – frazéma pozostáva z viacerých slov: *mať okno*
- **reprodukovateľnosť** – frazéma je hotová jednotka už pred rečovým procesom, je k dispozícii ako ktorákoľvek jednoslovná lexéma; na rozdiel od viet a syntagiem, ktoré sa v reči produkujú vždy znova a znova
- **druhotnosť** – spočíva v tom, že frazémy sa zakladajú na iných jazykových jednotkách, na slovách; frazémy vznikajú:
 - zmenou významu vetných skladov alebo viet:
vylámať si zuby na niečom, *chytiť niečo do rúk*, *Sýty hladnému neverí*.

- zmenou významu viacslovného pomenovania nefrazeologickej povahy:
spoločný menovateľ (odb. termín) → *uviesť na spoločného menovateľa* (frazéma)
bod mrazu (odb. termín) → *bod mrazu; byť na bode mrazu* (frazémy)
- odvodením (deriváciou) z existujúcich frazém:
 - odobratím slov:
nová metla dobre metie (pomenúva situáciu) → *nová metla* (pomenúva človeka)
merať od buka do buka (pomenúva situáciu) → *od buka do buka* (príslovkový výraz)
 - pridaním slov:
postaviť sa na nohy → *postaviť sa na vlastné nohy*
- prevzatím z cudzieho jazyka:
aurea via media → *zlatá stredná cesta*
Time is money. → *Čas sú peniaze.*

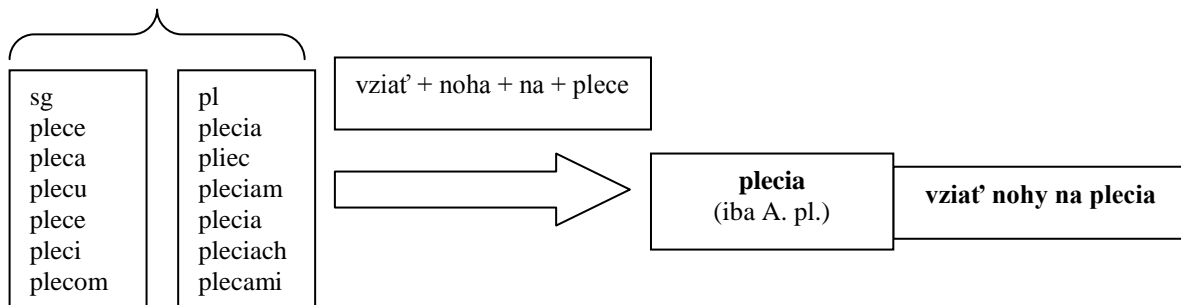
Frazeologickú jednotku, frazému teda možno charakterizovať ako:

ustálené, významovo celistvé spojenie dvoch alebo viacerých slov, ktorých význam je viac alebo menej lexikalizovaný. Frazémy sa na rozdiel od viet nevytvárajú v procese komunikácie, ale používajú sa ako hotové lexémy (tak ako jednoslovné pomenovania).

Frazéma a slovo, frazéma a veta

Konštatovanie o frazéme ako nadslovnej jednotke implikuje otázku vzťahu frazémy a slova na jednej strane a frazémy a vety na strane druhej. Frazéma je zložená zo slov, teda jedna časť otázky o vzťahu **frazéma – slovo** sa bude týkať toho, **akým spôsobom sa prejavuje slovo ako komponent frazémy**. Slovo ako komponent frazémy do väčšej či menšej miery stráca svoju denotatívnu funkciu (oslabuje sa alebo úplne zaniká vzťah k denotátu, teda k tomu, čo slovo pôvodne pomenúva) v prospech novej sémantickej aj denotatívnej hodnoty celej frazémy: vzniká nová sémantická hodnota, ale aj nový denotatívny vzťah. A tu sa často redukuje aj počet možných gramatických tvarov príslušného komponentu, pretože slovo už nefunguje samo osebe, nie je „osamelý bežec“, ale slovo ako komponent frazémy je „tímový hráč“, ktorý musí zo svojej formálnej a obsahovej jedinečnosti obetovať niečo (niekedy veľa) v „prospech kolektívu“. Tým „kolektívom“ je frazéma ako viacslovná jednotka, ktorá vzniká nie prostým súhrnom, súčtom svojich zložiek, ale ich synergickou interakciou. Napr. komponent *plecia* vo frazéme *vziať nohy na plecia* obetoval v prospech kolektívu svoj význam „časť ľudského tela medzi krkom a začiatkom ruky“ aj vzťah k denotátu (príslušnej časti tela), ale obetoval aj celistvosť súboru gramatických tvarov (od nominatívu singuláru *plece* až po inštrumentál plurálu *plecami*) a vo frazéme sa objavuje len v jednom tvare *pleciach* (L. pl.). Pravda, miera „obetovania sa v prospech frazeologického kolektívu“ je pri komponentoch jednotlivých frazém nerovnaká.

PLECE (samostatná lexéma)

Druhá dimenzia vzťahu *slovo – frazéma* sa týka **funkčnej ekvivalentnosti alebo rozdielnosti jednoslovného a frazeologického pomenovania**. Niektoré frazémy (najmä frazémy so stavbou syntagmy; porov. ďalej) sú funkčne ekvivalentné so slovom; tu frazémy vstupujú do vzťahu synonymie aj s jednoslovnými pomenovaniami (napr. *vodiť za nos – klamať*, *biela vrana – výnimka*). Iné typy frazém (ide najmä o frazémy s vetnou a súvetnou stavbou; napr. príslovia, porekadlá) sú bližšie k vetám a výpovediam. Tu vstupuje do hry druhý spomínaný vzťah **frazéma – veta**. Vetné a nadvetné frazémy sa od „obyčajných“ viet výrazne odlišujú, hoci na prvý pohľad sú tieto dva typy jazykových jednotiek formálne značne podobné, resp. totožné. Vetné frazémy vyjadrujú isté situácie z gnómického, nadčasového pohľadu, zatiaľ čo vetné výpovede sa vzťahujú na konkrétne udalosti:

veta: *Som smädná, Janko, prosím ťa, mohol by si zájsť s krčahom po vodu?*

frazéma: *Dovtedy sa chodí s krčahom po vodu, kým sa nerozbije.*

Vzťah medzi frazémou a slovom a frazémou a vetou pri rozličných typoch FJ našiel aj svoju terminologickú odozvu. Frazémy so syntagmatickou stavbou, ktoré majú bližšie k slovu, sa nazývajú **frazeolexémy**; vetné a súvetné FJ sa nazývajú **frazeotextémy**.

Obsah frazém

Z hľadiska obsahu rozlišujeme:

1. Frazeologické zrasty. Frazémy, v ktorých celkový význam sa úplne odlišuje od významu jednotlivých slov:

Kolumbovo vajce „vtipné a jednoduché riešenie zdanlivo zložitého problému“

mať niekoho v žalúdku „neznášať niekoho“

hádzat hrach na stenu „robiť niečo zbytočne“

Žihlava sa dotkla plota. „veľmi vzdialené príbuzenstvo“

2. Frazeologické celky. Frazémy, v ktorých je celkový význam aspoň naznačený významom niektorého slova:

karta sa obrátila „zmena niečoho“

mať podrezaný jazyk „veľa hovoriť“

pohnúť rozumom „rozumne vyriešiť situáciu“

stúpať niekomu do svedomia „dohovárať niekomu“

3. Frazeologické spojenia. Frazémy, v ktorých si jedno slovo ponecháva pôvodný význam a ostatné slová majú prenesený význam:

prvá lastovička „prvý prejav niečoho“

nočný vták „kto nemôže v noci spať“

podobajú sa ako vajce vajcu „veľmi sa podobajú“

byť sám ako kôl v plote „byť osamotený“

Tvary a tváře frazém

Tvary frazém

Tvar frazém = konštrukčná podoba, forma frazémy.

Z hľadiska formy rozlišujeme:

- **frazémy so stavbou vety alebo súvetia**

- veta: *Karta sa obrátila. – Od kraja chlieb krájajú. – Pod lampou býva tma.*
➤ súvetie: *Pes, čo breše, nehryzie. – Aká matka, taká Katka.*

- **frazémy so stavbou vetného skladu (syntagmy)**

- substantívne: *judášsky bozk, jablko sváru, chudý ako vyžla*
- slovesné: *držať jazyk za zubami, prižmúriť oči, pristrihnúť niekomu krídelká*

- **frazeologizované konštrukcie** – ustálená je konštrukcia alebo niektoré jej slová, ostatné slová sa môžu dopĺňať podľa okolností, napr.:

[illegible]

X sem, X tam (X = podstatné meno v N. sg.):
riaditeľ sem, riaditeľ tam... (=to, že je riaditeľ, ešte nič neznamená)
politik sem, politik tam

čo X, to X (X = sloveso v 3. os. sg.): *čo číta, to číta*
 $X_{neurčitok} X_{3. os. sg.}$ (X = sloveso): *čítať číta, ale...*

- **minimálne frazémy** – obsahujú maximálne jedno plnovýznamové slovo, ostatné slová sú neplnovýznamové:

ako po masle „ľahko“, ani za svet „v žiadnom prípade“
za dievčaťa „v mladosti“, po meči „mužskí potomkovia“, do chlapa „všetci“

- **subfrazémy** – obsahujú len neplnovýznamové slová:

len aby, že či, ved' hej, ved' preto, no ved' hej, no zbohom, no nazdar, ale-ale

Tváre frazém – realizácie frazém v texte (parole)

1. Petrifikované podoby frazém

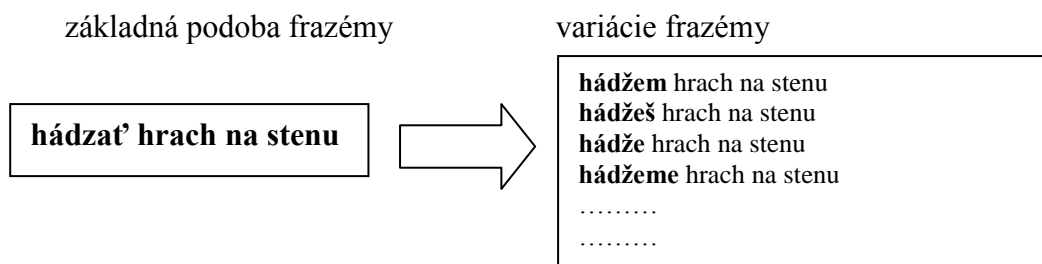
Nepripúšťajú žiadne variácie. Sú to formálne úplne ustálené frazémy. Frazéma sa vo všetkých kontextoch vyskytuje len v jednej a tej istej podobe: *medzi štyrmi očami, jedným dychom, vo dne v noci, za slobodna, Aký požičaj, taký vráť. Jeden o voze, druhý o koze.*

2. Varianty frazém

Dve alebo viaceré formy, ktoré majú rovnaký ustálený význam, vychádzajú z rovnakej alebo paralelnej obraznosti, sú konštrukčne relatívne blízke a sama premenlivosť, variantnosť je ustálená, uzuálna. Jednotlivé typy variantov frazém sa vymedzujú podľa toho, na akej

jazykovej rovine sa variantnosť frazém uskutočňuje; rozlišuje sa morfológická, syntaktická, lexikálna a ortografická variantnosť.

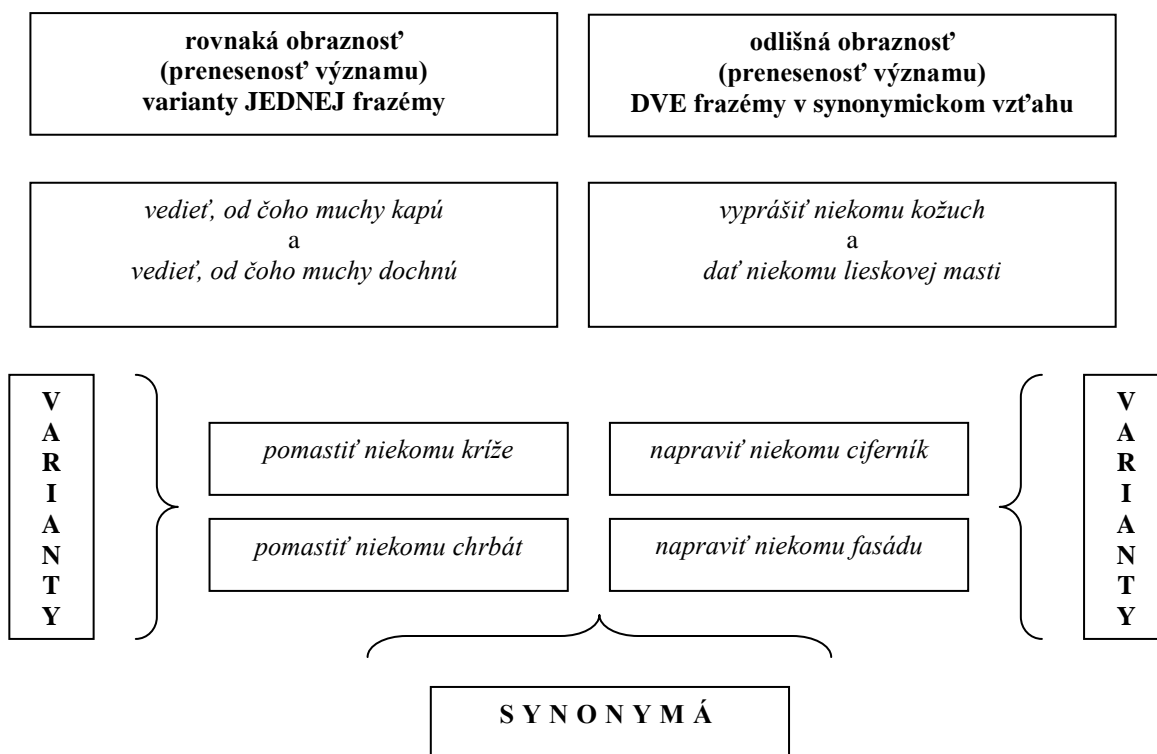
a) **MORFOLOGICKÉ VARIANTY** – týkajú sa dvoch morfológických podôb komponentu frazém: *My o vlku a vlk za humny.* / *My o vlkovi a vlk za humnami.*; *dať niekomu kôš/košom*. Okrem toho sa rozlišujú **variácie frazém**, teda paradigmatické formy flektívneho komponentu frazémy v závislosti od kontextu:

b) **SYNTAKTICKÉ VARIANTY: pozičné (zmena slovosledu):** *nedá si popod nos brnkať* aj *nedá si brnkať popod nos*, *nemastný-neslaný* aj *neslaný-nemasný*, **transformačné varianty** (rozličný tvar vetnej konštrukcie): *Kuť železo za horúca.* – *Kuť železo, kým je horúce.*), **modálne varianty** (možnosť použiť slovesný komponent v kladnej aj zápornej podobe: *maľovať* – *nemaľovať čerta na stenu*).

c) **LEXIKÁLNE VARIANTY** (najbohatší typ frazeologickej variantnosti) – vznikajú zámenou komponentov (slov): najmä na základe paradigmatického vzťahu; napr. synonymia (*brucho* – *žalúdok* ako komponenty frazémy: *cigáni mu v bruchu/žalúdku vyhrávajú*), hyperonymia a hyponymia (*telo* – *chrbát*: *mráz jej behá po tele/chrbte*), príslušnosť do istého sémantického subsystému (*ruža* – *pivónia*: *červený ako ruža/pivónia*), metonymické vzťahy (*krk* – *golier*: *prišiel niekomu za krk/ golier*). Pri **slovotvornej variantnosti** sú zamieňané komponenty vo vzťahu slovotvornej motivácie: napr. *pozerať sa na dno pohára/poháríka*; *vyvalovať na niekoho oči/očiská/okále*.

Lexikálne varianty však treba odlišiť od frazeologickej synonymie. Za lexikálne varianty *jednej* frazémy sa považujú také viacslovné komplexy, ktoré vychádzajú z rovnakej alebo blízkej obraznosti; za frazeologické synonymá (teda *dve* frazémy s podobným významom) sa pokladajú viacslovné komplexy, ktoré sa zakladajú na odlišnej sémantickej transpozícii.

d) **PRAVOPISNÉ VARIANTY:** *neveriaci Tomáš/tomáš*

3. Aktualizácie frazém

Také podoby frazém, ktoré vznikli na základe neužúalného (individuálneho, subjektívneho) zásahu, ide o neužúalnu premenlivosť frazémy. Varianty a aktualizácie frazém sa odlišujú práve užúalnosťou, ustálenosťou: **varianty sú ustálené, užúalné a aktualizácie sú neužúalné, individuálne zásahy do formálno-obsahovej štruktúry frazém.**

Ak máme hovoriť o aktualizácii frazémy, musí sa zachovať aspoň nejaký signál pôvodnej frazeologickej jednotky, čím sa demonštruje, aká frazéma bola vlastne aktualizovaná. Vzťah medzi protofrazémou (pôvodnou frazémou) a jej aktualizáciou sa musí zachovať, napr: *v zdravej fľaši zdravý duch* ← *v zdravom tele zdravý duch*.

3.1 Základné (vlastné) aktualizácie sú také neužúalné realizácie FJ, pri ktorých sa uchováva celková tvarovosť východiskovej jednotky, ale zároveň sa na niektorých rovinách jej výstavby uskutočňuje individuálny zásah znamenajúci posun v sémantických alebo pragmatických vlastnostiach tejto jednotky. Takýmto spôsobom sa narúšajú sémantické hodnoty a dispozičnosť vlastnej frazémy; podstatou aktualizácie je teda resémantizácia, zmena významovej hodnoty frazémy a často „oprášenie“ pôvodného významu niektorých alebo všetkých komponentov frazémy. Vlastné aktualizácie možno rozdeliť na (a) korešpondujúce a (b) nekorešpondujúce s typmi variantov frazém.

Pri aktualizáciách, ktoré **korešpondujú s typmi variantov frazém**, teda uvažujeme o morfológických, syntaktických a lexikálnych aktualizáciách. Najčastejšie sa však vyskytujú aktualizácie založené na výmene slovných komponentov (teda lexikálne aktualizácie): *kvapka kvapke oko nevykole*; *zo štátneho krv netečie*; *Centrum – od A po železo*; porov. aj príklady na tzv. paronymickú aktualizáciu: *Iba kyslík vie, včera som tu vyrážal plyn plynom*. – *Krt cez rozpočet záhrad*.

Pri aktualizáciách, ktoré **nekorešpondujú s typmi variantov frazém**, ide o prípady, keď sa do ustáleného zloženia frazémy vložia nejaké slová z kontextu, alebo sa ustálené spojenie rozšíri o nejaké slová. Aj tieto aktualizácie znamenajú zásah do sémantiky prototypovej podoby frazémy. Ak do prototypovej frazémy pridáme ďalšie lexikálne prvky, ktoré menia význam výsledného slovného spojenia, hovoríme o **adičnom type** (adícia = pridanie): napr. *Noc má medzi nami svoju moc* (pôvodný význam protofazémy *noc má svoju moc* obohatený o erotické konotácie); *Ráno jej začnú vyhadzovať na oči hlinu* (obraz pochovávaní); *Trepe dve na tri, ba aj na štyri*. Ak prototypovú frazému aktualizujeme len významovo bez zreteľného zásahu do jej formálnej štruktúry, hovoríme o **sémantickom type**; aktualizácia sa uskutočňuje len na významovej úrovni: *Dnes si dám do hrbu!* (o ľave); *Vo dne v noci si to trúbi do hlavy* (o aute).

3.2 Nadstavbové aktualizácie sú zmeny ako výsledok kontaktu alebo skríženia dvoch frazém. Pri podtype, ktorý nazývame **frazologická kontaminácia**, sa vyskytujú znaky dvoch osobitných frazém: *Susedia chceli, aby im bez práce padali do úst koláče*. ← *Bez práce nie sú koláče*. + *Nikomu nepadajú do úst pečené holuby*. Pri ďalšom podtype, ktorý nazývame **frazologický reťazec**, sa celá sekvencia textu vyjadruje pomocou presahu dvoch, alebo aj viacerých frazém (deje sa tak najmä v umeleckých textoch): *Pri každom múre neprebiješ varujúce hlavy./ ochotné prebiť tie, čo chceli aj nehlavou*. – *Pritom bolo zrejmé, že bez vetra sa ani lístok nepohne a v A mužstve sa tých listov pohlo neúrekom. Nemálo ich prišlo aj na sekretariát Slovana*.

Tváre frazém – zhrnutie

	úplná nemennosť	ustálenosť	individuálnosť
petrifikované frazémy	+	+	–
frazologické varianty	–	+	±
frazologické aktualizácie	–	–	+

Komunikačná charakteristika frazém

- frazeológia je soľou komunikácie; správnym „dávkaním“ frazém možno text optimálne „dochutiť“, ozvláštniť; frazémy sa najčastejšie používajú v umeleckej literatúre, v reklame, publicistike, ale aj v každodennej komunikácii; porov. napr. frazémy používané v športovej oblasti: *tu už nejde o fazuľky, zavesiť korčule na klinec, vykorčuľovať z niečoho, strieľať pánu bohu do okien, streliť gól do šatne, rozhodcovi mrkvu*

- príklady, ktoré sa uvádzajú v učebniciach, ako keby naznačovali, že frazémy sú veľmi staré lexikálne jednotky; aj keď mnohé frazeologizmy v jazyku fungujú stáročia, neznamená to, že by sa v súčasnosti netvorili; frazémy vznikajú neustále: porov. niekoľko príkladov na nové frazémy:

mať niečo na saláme, mať letecký deň, prejsť do ďalšieho levelu, ísť do čistiarne „ísť na spoved“, *hodiť to hore* „vyspovedať sa“

- vo frazeológii sa odrážajú a „ukladajú“ životné skúsenosti, pozorovacie schopnosti, spôsob života a myslenia našich predkov, napr.:

Bez práce nie sú koláče.

Dobří priatelia sa aj s jednou jahodou podelia.

Každá palica má dva konce.

Kto neskoro chodí, sám sebe škodí.

Za málo peňazí málo muziky.

Babka k babce, budú kapce.

Kto druhému jamu kope, sám do nej padne.

• prostredníctvom frazém teda máme možnosť spoznávať zvyky predošlých generácií, napr. frazéma (*dat'*) *klobúk dolu pred niekým* je odrazom toho, že naši starí a prastarí otcovia na znak úcty pri pozdrave si z hláv skladali klobúky; tento zvyk pomaly zaniká, ale frazéma sa doteraz aktívne používa

• frazémy sú zároveň dôkazom ľudskej tvorivosti, fantázie, schopnosti hodnotiť, ironizovať, zveličovať, vtipne a skratkovito vyjadriť poznávanú skutočnosť

• frazémy výstižne charakterizuje F. Miko, ktorý píše, že sú to „prostriedky obrazného vyjadrovania, ktoré umožňujú pohotovú, komplexnú, výstižnú, a komunikačne účinnú postihnúť zložitejších polôh života a životných situácií“ (Miko a kol., 1989, s. 20)

Frazeologizmy sú ako keby zhustené básne, epigramy:

Utopil by ho v lyžičke vody.

byť žabe po oči „byť veľmi malý“

Mrcha ovca, čo od čriedy uteká.

Keď vtáčka lapajú, pekne mu spievajú.

strúhať petržlen „nebyť pozvaná do tanca (o žene, o dievčati)“

Vynikajúcou a zároveň poučnou publikáciou, v ktorej sa vysvetľuje pôvod, význam a používanie rozličných frazém, je kniha Jany Skladanej s názvom *Slová z hlbín dávnych vekov* (1999). Uvádzame jednu ukážku z tejto knihy (s. 92 – 93):

Kolumbovo vajce

Viaceré problémy a otázky sa nám zdajú niekedy takmer neriešiteľné. Akokoľvek úporne rozmýšľame a uvažujeme, konečné riešenie nenachádzame. Už-už sa nám zdá, že sme pri koreni veci, a predsa od posledného kroku nás stále čosi delí a my si nevieme rady. Často nás to hnevá, nechceme sa vzdať, ale jednoducho to nejde. A potom príde niekto iný a hravo celý problém vyrieši. Vtedy si neraz povieme, že na to sme mohli prísť aj sami, veď to vôbec nebolo také zložité.

*Nejako podobne to bolo aj v histórii o vajci Krištofa Kolumba. Tento slávny moreplavec sa vraj na jednom posedení stavil so svojimi priateľmi, že postaví kolmo vajce na stôl tak, že nespadne a zostane stáť. Priatelia mu neverili. Kolumbus postavil vajce na špičku tak, že ho naťukol a stávkou, samozrejme, vyhral. Dokázal tým, že riešenie každého problému je ľahké, ale až potom, keď sa podarí. Platí to aj o mnohých objavoch a vynálezoch. Spojenie **Kolumbovo vajce** dodnes používame na vyjadrenie ťažkého problému vyžadujúceho na prvý pohľad často až prekvapujúco jednoduché a vtipné riešenie.*

*Podobný význam má spojenie **gordický uzol**, prípadne spojenia **rozťat'**, **pret'at'** **gordický uzol**, ktoré sa používajú takisto na vyjadrenie spletenej, neriešiteľnej alebo veľmi ťažko riešiteľnej situácie, otázky, problému, záležitosti a ich rázneho, často originálneho vyriešenia. Podľa starogréckej povesti ide o nerozviazateľný uzol v chráme maloázijského mesta Gordia. Tento veľmi rafinované spletený uzol bol na oji kráľovského voza. Bol to vychýrený gordický uzol, ktorý mal podľa proroctva zabezpečiť tomu, kto ho rozviaže, vládu nad Áziou. Vraj sa to podarilo Alexandrovi Macedónskemu, nazývanému Veľký, jednému z najväčších starovekých vojvodcov (356 – 323 pred n. l.). Keď tento veľký dobyvateľ zastal nad známym uzlom a nemohol ho rozviazať, ľahko si poradil: razťal ho mečom. Aké jednoduché!*

*Okrem spojení **Kolumbovo vajce**, **gordický uzol**, prípadne **rozťat'**, **pret'at'** **gordický uzol**, ktoré sa vyskytujú aj v ostatných európskych jazykoch, sa používajú na vyjadrenie zložitej, na prvý pohľad neriešiteľnej situácie a jej úspešného vyriešenia aj spojenia **tvrdý/ťažký oriešok**, prípadne **rozlúsknuť tvrdý/ťažký oriešok**, **pálčivý problém**, **boľavý problém**, **ťažká operácia**, **neschodná cesta** a pod.*

Parémie a paremiológia

• **parémie** sú špecifické typy frazeologických jednotiek, ktoré majú svoj pôvod v ľudovej reči, vo folklóre

• vedná disciplína (na rozhraní jazykovedy a folkloristiky), ktorá skúma paremiologický fond sa nazýva **paremiológia**

• základnými typmi parémií sú príslovia, porekadlá a pranostiky:

➤ **príslovie** – jednotka väčšinou so stavbu vety alebo súvetia, ktorá má prenesený význam a priamo (explicitne) vyjadrený poučný, didaktizujúci zámer:

Dovtedy sa chodí s krčahom po vodu, kým sa nezozbije.

Kto počtuje, ten gazduje.

Po nečase čas býva.

Lacné mäso, riedka polievka.

Neskoro zajaca chytať za chvost, keď si ho za uši nechýl.

➤ **porekadlo** – jednotka, ktorá poučný zámer vyjadruje nepriamo (implicitne) alebo v nej poučný zámer chýba; v porekadlách sa „len“ konštatuje istá zovšeobecnená životná situácia:

Od roboty kone dochnú.

Každý vie, kde ho topánka tlačí.

Trafená hus zagága.

Nešťastie nechodí po horách, ale po ľudoch.

Keď verbujú, sľubujú.

– hranica medzi prísloviami a porekadlami je neostrá

➤ **pranostika** – ustálený výrok, ktorý vznikol ako výsledok dlhodobej skúsenosti človeka a jeho pozorovania počasia, striedania ročných období, práce na poli a pod.

Katarína na blate a Vianoce na ľade.

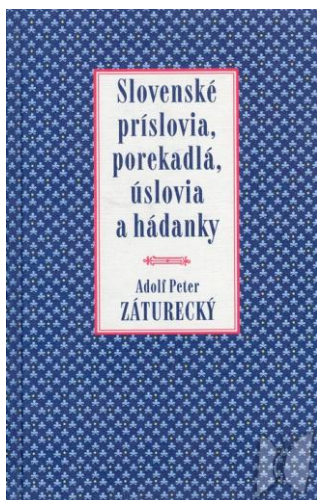
Medardova kvapka štyridsať dní kvapká.

Zelené Vianoce, biela Veľká noc.

September – z poľa ber.

Veľkolepým dielom, v ktorom sa zachytáva paremiologický fond slovenčiny, je kniha Adolfa Petra Zátúreckého *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia* (1897). Najnovšie a novodobé najkompletnejšie vydanie Zátúreckého diela vyšlo v roku 2005:

Adolf Peter Zátúrecký: *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava: Slovenský Tatran, 2005.

Pôvod frazém

- podľa pôvodu rozlišujeme tieto skupiny frazém (pozri nasledujúcu schému):

Antika, staroveké grécke a rímske dejiny, mytológia

Achillova päta „slabé, zraniteľné miesto“
trójsky kôň „úskočný dar“
jablko sváru „príčina nedorozumenia, hádok“
prekročiť Rubikon „urobiť rozhodný krok bez možnosti návratu“
kocky sú hodené „už je rozhodnuté“
Sizyfovská práca „ťažká a márna práca“
jánusovská tvár „falošnosť, dvojtvárnosť“

Dejiny spoločnosti

dostať világoš „utrpieť zdruvujúcu prehru“
objaviť Ameriku „nezistiť nič nové“
husársky kusok „odvážny čin“
čínsky múr „zábrana spôsobujúca izolovanosť“
to je moje Waterloo „veľká osobná prehra“
bartolomejská noc „násilná a krátko trvajúca akcia proti určitej skupine obyvateľstva“

Literatúra a umenie

rytier smutnej postavy „idealista, pôsobiaci smiešne aj svojím vzhľadom“
statky-zmätky „chaos, neporiadok“
kladivo na čarodejnice „nenávisť, prenasledovanie protivníkov“
lesk a bieda niečoho „kladná a záporná stránka“

Moderná veda, technika a výrobné odvetvia

odsunúť niečo na vedľajšiu koľaj
ísť na plný plyn
plnou parou vpred
ísť ako na bežiacom páse
mať dlhé vedenie
škoda benzínu „je zbytočné niečo urobiť“

Biblia a kresťanstvo

byť v Adamovom rúchu „nahý (o chlapovi)“
byť v Evinom rúchu „nahá (o žene)“
Sodoma a Gomora „miesto neresti, hriechu“
obetný baránok „kto trpí za iných“
niešť svoj kríž „bez pomoci znášať ťažkosti“
trinásť apoštol „zbytočný, nadbytočný človek“
čistiť zrnú od pliev „oddeľovať užitočné od neužitočného“

Životné skúsenosti ľudu

Po daždi býva pekne.
Na hrubé vrece hrubá záplata.
Komu niet rady, tomu niet pomoci.
Kto mlčí, ten svedčí.
Čas je najlepší lekár.
Mladý vrabec sa učí čvrikat' od starého.
Kto do mlyna chodí, ľahko sa zamúči.

Remeslá a výrobná činnosť

kuť železo za horúca
mlátiť prázdnu slamu
husto ťa tkali „prekážaš vo výhľade, zablúďaš“
fúkať s niekým do jedného mecha „mať spoločné úmysly, záujmy“
sú na jednom brde tkani „sú rovnakí“

Rozprávky a ľudová slovesnosť

silný ako Valibuk „veľmi silný“
stavať vzdušné zámky „dávať si nerealizovateľné ciele, byť idealistický“
trinásť komnata „niečo neodhalené, vzácne“

Záujmová činnosť ľudí

dať mať niekomu „poraziť niekoho“
úder pod pás „neférované konanie“
poslať niekoho pod sprchy „vylúčiť niekoho“
to je gól „prekvapenie“
zahrať niečo do autu „zbaviť sa zodpovednosti“

PÔVOD FRAZÉM